

Beck Tibor: A filoxéravész Magyarországon. A kártevő elleni küzdelem az első központi intézkedésektől az államilag támogatott szőlő-rekonstrukciós hitelek lejártáig (1872–1910)

(Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok 10.)

Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum 2005. 174 oldal

„A magyar szőlő nem csak bor, hanem kenyér is!”, ezt a jól hangzó – amúgy a neves filoxéra-kutató Kosinszky Viktortól származó – idézet választotta Beck Tibor kötetének mottójául. Az idézet rávilágít a magyarországi szőlőtermesztés két nagyon fontos aspektusára, amely az utóbbi években a hazai gazdaságtörténet-írásban is egyre nagyobb fontosságot kapott. Az egyik, hogy a szőlőtermelés helye a magyarországi agrárgazdasági rendszerben a nagy ágazatok (gabonatermelés, állattenyésztés) mellett méltatlanul elhanyagolt témává süllyedt, holott egyértelmű, hogy a mezőgazdaság funkcionális, több lábon álló ágazati struktúrájában gyakorlatilag nélkülözhetetlen szerepe volt, s akkor még nem is beszéltünk az emberi élet fenntartásában (gondoljunk csak a poshadt, betegségeket előidéző vízre) játszott szerepére. A másik oldala a jelenségnek a társadalmi jövedelmek biztosítása. Azzal szinte mindegyik gazdaság-és társadalomtörténeti kutató találkozik, hogy a családi jövedelmek szempontjából – mind falun, mind a városokban – a bortermelés igen fontos volt, s ez egyaránt igaz a bevételszerűen megjelenő, mint a kiadáselkerülő modellre. A szőlőnek nemcsak a vidéki mezőgazdaság szempontjából volt nagy szerepe, hanem a városi polgári háztartások szempontjából is. Némi túlzással azt is mondhatjuk, hogy egy jóra való polgári háztartás elképzelhetetlen volt a 19. századi Magyarországon szőlőtulajdon nélkül. Ezt jól mutatja, hogy egyes városok körül 2000–3000 holdas, igen nagy kiterjedésű szőlők jöttek létre (lásd például Sopron, Pécs stb. városát), s a városi iparosok és kereskedők bevételeiben a szőlőből származó részarány sokszor meghatározóvá válhatott. Arra is vannak történeti példák, miszerint sok iparos borkereskedőként kezdte pályafutását; de ismertek olyan városok is, amelyek a szüret idején szinte teljesen elnéptelenedtek, mert a lakosság a szőlőhegyekbe vonult ki, s egy-két hétig nem is nagyon akaródzott visszatérni.

Ezen hosszúra nyúlt bevezetőnkkel arra akartunk utalni, hogy igen jó témához nyúlt a szerző, *hiszen* „A filoxéravész monográfiája mind a mai napig nem született meg, de részletes vizsgálata néhány borvidék [...] esetében már napvilágot látott.” (9.) A szerző alapvető célja a filoxéravész 30 éves történetének, valamint a magyar állam védekezésben játszott szerepének bemutatása volt. Ehhez igen tekintélyes levéltári forrásgyűjtést végzett, amelynek során a Magyar Országos Levéltárban a FIK, később az önálló Földművelésügyi Minisztérium megfelelő állagait tanulmányozta át. Mivel a filoxéra importált betegség volt, így a szerzőnek egyrészt át kellett tanulmányoznia azt az irodalmat, amely a 19. század utolsó harmadában és a 20. század elején született, másrészt pedig a korabeli – jelentős forrásnak számító

– hazai szaklapok tömegét, amelyekben viszonylag sok szakvélemény és megújulási kísérlet látott napvilágot. Ugyanakkor némileg hiányoljuk a feldolgozásból – főleg a nemzetközi megoldások kapcsán – a külföldi irodalmat, a francia és egyéb országok filoxéra-túlélési kísérleteknek ottani szakmai áttekintését, bár kétségtelen, hogy a hazai sajtóban is sokat írtak a nyugati próbálkozásokról. Gyakran nyúlt a szerző a kor statisztikai irodalmához, aminek persze az is oka, hogy az 1860–73 között magas szinten elvégzett Keleti Károly-féle statisztikai felmérés alapvető bázis a kor szőlészeteinek megismeréséhez.

Mivel a szerző 30 év áttekintését ígérte, így a téma feldolgozásának jó vezérfonalát képezi a kronologikus megoldás. A bevezető fejezetek a magyar szőlő- és bortertermelés áttekintésével, az európai filoxéravész kialakulásával, a kártevő megjelenésével és az első védekező intézkedések megtételével foglalkoznak. A kezdeti elszigetelt védekező lépések után mutatja be a szerző az 1880-as évekre vonatkozóan azt, hogyan próbálták a filoxéra elleni védekezést országos szintre emelni, hogyan próbálták az új fajtákat elterjeszteni, s milyen hatása volt mindebben az állami intézkedéseknek. Ezt követi a mintegy 20 évet felölelő rekonstrukciós munkának a bemutatása, amelynek során új kísérleti telepeket hoztak létre, törvényekkel próbálták a védekezés hatékonyságát növelni s a szőlők rekonstrukcióját elősegíteni, s megjelentek a kedvezményes hitelek is, amelyek a gazdákat nagyban segíthették. A zárófejezet a filoxéra következményeit taglalja, amelyben kitér a szerző az ültetvények topográfiai átrendeződésére, a bortertermelés méretének csökkenésére és ezzel egyidőben a borimport és a borhamisítás kialakulására, a korszerű szakoktatás s ezzel együtt a szőlő- és bortertermelés modernizációs lehetőségeire. A művet a megszokott modellnek megfelelően a levéltári és szakirodalmi források felsorolása zárja, illetve szerepel még mellékletként több olyan eredeti, máshol eddig nem közölt forrás, amely kapcsán az olvasó betekintést kaphat korabeli miniszteriális jelentésekbe, a kísérleti állomás megszervezésébe, a bizottságok felállításának menetébe, avagy az egyes borvidékek számára ajánlható szőlőfajták listájába.

A kronologikus rendben tárgyalt, viszonylag könnyed elbeszélő nyelvezettel végigelemzett fejezetek lehetőséget adnak az olvasónak arra, hogy az amúgy nem túl izgalmas témában mégiscsak elmélyedjen. Ezek a fejezetek rámutatnak a korabeli magyar gazdasági működés nehézségeire, s nem utolsósorban a gazdasági szakigazgatás kezdetlegességeire, az agrártermelői önszerveződés hiányosságaira, s a szakmaiság háttérbe szorulására. Nagyon jellemző például a filoxéra 1875. évi pancsovai felbukkanása után az a lassúság, ahogyan az állami szervek (s a termelők) reagáltak a jelenségre. Mivel a szőlőtermelést évszázados hagyományok jellemezték, így a gazdák nem nagyon vették komolyan a betegséget, ami aztán viharos gyorsasággal söpört végig az országon. S bár a filoxéra már ismert volt egy-két évtizede más országokban, Magyarországon sokáig nem történt semmi, majd csak a vész beköszönte után indult be a gépezet. Természetesen a nemzetközi gyakorlat sem felelt meg mindenben a hazai lehetőségeknek, így például az egyes francia területeken alkalmazott vízzel történő elárasztásos

módszert a magyarországi hegyvidéki szőlőtermesztési területeken nem lehetett használni. Joggal fogalmazza meg a szerző azon véleményét, amely szerint „[A] kártevő megjelenésekor tehát csak kevesen voltak azok, akik a veszedelem reális nagyságát felmérve, a magyar szőlőkultúra megmentéséért a lehetőségek határain belül, konkrét gyakorlati lépéseket tudtak tenni vagy javasolni”. (31.)

A szerző gyakran alkalmaz a filoxéra terjedése kapcsán az egyes vidékekre vonatkozóan olyan állapotleírásokat, amelyekkel sikerült érzékletesebbé tenni a témát, ugyanakkor ezekből a leírásokból a helyi társadalmakra és a lokális gondolkodásmódra, a gazdák alkalmazkodására is érdekes képet kaphatunk. Itt persze a főbb szőlőtermelő területekről van szó, így például külön alfejezet foglalkozik a Balaton-felvidékkel, ahol egy jelentés szerint „a lakosság kétharmadának egyedüli megélhetését jelentette a szőlő” (43.); de a többi történelmi borvidék is megkülönböztetett figyelmet kap (így például Tokaj, a homoki területek stb.). Kicsit hiányoljuk a sorból a pécsi-villányi területeket, amelyek elsősorban majd csak a könyv vége felé, a borhamisítás kapcsán kerülnek elő. Hiányérzetünknek legfőbb oka az, hogy Pécs volt Budafok mellett az ország legjelentősebb borkereskedő városa; ugyanakkor a baranyai bortermelés nemzetközi hírű volt már abban az időben is. Az egyoldalúság megmutatkozik Vác többszöri elemzésével, vagyis úgy látjuk, hogy némileg arányosabbá lehetett volna tenni az egyes területekről szóló elemzéseket.

Nagyon lényeges eredmények fogalmazódnak meg a homoki szőlőkultúrára vonatkozó fejezetekben. Ezek azok a területek, amelyek – filoxérimmunis jellegükből adódóan – alkalmasak voltak a régi fajták továbbéltetésére, ugyanakkor a fenntartási, ültetési költségek jóval alacsonyabbak voltak a hegyvidéki területekénél. Az első jelentős lépés az volt, hogy Kecskemét városa felajánlott 116 hektár homoki területet (Miklós-telep), ahol aztán 1883-ban kiemelt állami támogatással jöhetett létre a modern homoki szőlőkultúra. Kettős feladata volt a telepnek: a régi fajták fenntartása mellett az új technológia terjesztése. Mindennek eredményeképpen a homoki szőlőföldek gyorsan terjedtek, s a szerző adatai szerint a filoxéra utáni időszakban már 35%-os arányt tettek ki. Fontos, s példákkal igazolt állítása a szerzőnek az is, hogy a homoki területeken jöttek létre „az első magyarországi tőkés szőlőtelepítő vállalkozások is”, amelyek között a legjelentősebb a Kecskemét melletti Wéber Ede által kialakított 1200 hektáros ültetvény volt. (58.)

Komoly értékeket mutat a kötet az állami intézkedések elemzése kapcsán. A kezdeti nehézségek után 1877-ben hozták létre az Országos Phylloxera Bizottságot, amely intézmény szervezte az országos védekezést. A dualizmus korában a liberális gazdaságpolitikai jegyeket mutató magyar állam a vész megjelenése előtt nem avatkozott be a mezőgazdaság működésébe, a költségvetésből alig fordítottak valamit az agrárszektor támogatására. Ez viszont a szőlőkatasztrófa időszakában alaposan megváltozott, hiszen több százezer ember megélhetése került veszélybe, ugyanakkor a szőlő-és bortermelés gyors csökkenése igen jelentős adóbevételről fosztotta meg az államot. A szerző világosan bemutatja, hogy az állami beavatkozás kényszereszerű volt. A gazdaságtörténet-írásnak régóta kedvelt

témája az állami beavatkozás leírása és elemzése, s ennek érdekes adalékait találjuk a kötetben. Részletes leírást kapunk arról, hogy milyen gyorsan szervezte meg az állam a szőlőoltványok behozatalát és szétosztását. Hozzájárult ahhoz, hogy kísérleti állomásokot állítsanak fel, mintatelepek hozzanak létre. Az állam nem vonhatta ki magát az anyagi áldozatvállalás alól; ennek során kedvezményes hitelekkel próbálta a szőlősgazdák helyzetét javítani, a szőlőrekonstrukciót elősegíteni. Olyan új hegyközségi és bortörvényt alkotott meg (1894. XII. tc.), amely „a francia rendszert követve előírta és szabályozta a hegyközségek megalakulását”, illetve lehetővé tette a gazdák – a hagyományoknak megfelelő – önszerveződését, amelynek révén önkormányzatok alakulhattak; a hegyközségek ellenőrizhették az ültetvényeket, hegyrendészetet szerveztek, összehangolhatták a szőlőrekonstrukciót, a filoxéra, a peronoszpóra és egyéb betegségek elleni védekezést. (94.) Az 1896. évi szőlőrekonstrukciós törvény következtében fellendült a telepítés folyamata, így például 1897-ben 21 460 hektárt ültettek be. (103.) Az oltványtermelés is ugrásszerűen megnőtt: „az állami segítséggel a szőlőbirtokosokhoz eljuttatott szőlővesszők mennyisége 1896–1901 között a tizenhatszorosára, az oltványok mennyisége pedig a tizenötszörösére emelkedett”. (105.)

Az állami beavatkozás persze nem sokat ért volna, ha nem követi a gazdák tudati változása. Ez annyit jelentett, hogy a századforduló környékére a gazdák hozzáállása is megváltozott, amit persze az is tetézt, hogy immár nemcsak a filoxerával, hanem a lisztharmattal és a peronoszporával is meg kellett küzdeniük. Jelentős részük piacra termelt, az ő esetükben kettős magatartást láthatunk: vagy elhagyták földjeiket, s más foglalkozás után néztek (lásd: elvándorlás, kivándorlás, ipar, város stb.); vagy pedig megpróbálták alkalmazkodni, s megküzdeni csökkenő jövedelmek mellett is a nehézségekkel. A szerző – korabeli leírások alapján – úgy látja, hogy míg korábban a legszigorúbb kényszerintézkedésekkel sem lehetett a gazdákat érdemi átalakításra ösztönözni, addig a századforduló környékén már maguktól permeteztek, védekeztek, vagyis egyre inkább a racionális szemléletű termelés vált meghatározóvá. Ennek persze végső soron a termés növekedése lett a következménye: míg 1896-ban 1,5 millió hl volt a bortermés, addigra 1901-ben már meghaladta a 2,5 millió hl-t. (107.)

A mű utolsó fejezete jól foglalja össze az addigi eredményeket. Szerencsére a szerző nem esik abba a gyakori hibába, miszerint újra leírja az egyes fejezetekben már olvasottakat; az itteni alfejezetek egyértelműen összegzésnek minősíthetők. Egyrészt foglalkozik a szőlő- és bortermelés területi átrendeződésével, amely természetesen a Trianon utáni Magyarország szempontjából is lényeges, hiszen a homoki területek aránya látványosan megnőtt az 1920. évi kényszerbéke után. Részletesen bemutatja a borhamisítás kérdését. A recenzens különös érdeklődéssel olvasta ezt a fejezetet, mivel az elmúlt évben – függetlenül Beck Tibor könyvétől – témavezetésével került megvédésre egy PhD-dolgozat,¹ amely pont erről szólt.

¹ Vörös Andrea: Az állami gazdaságpolitika hatása a dualizmus kori magyar borgazdaságra, különös tekintettel a magyar borkivitelre. PTE BTK. PhD dolgozat, 2005.

Jóllehet a Beck-féle munkának nem volt témája önmagában a borhamisítás, mégis azt mondhatjuk, hogy megállapításai nagyjából egybevágnak az említett csaknem 400 oldalas dolgozat főbb tételeivel, bár az is kétségtelen, hogy a pécsi és budafoki érdekeltségű Engel-cég megítélése jelen alkotásban kicsit egyoldalúra sikerült. Nem került el viszont a szerző figyelmét filoxéravész társadalmi következménye sem, amelyből elsődlegesen az elvándorlást emelte ki, de sok egyéb érdekes adalék található a műben (így például az elkeseredett emberek számára Gyöngyösön 120 fős tételnyitni kellett nyitni; a nép sok helyütt elzüllött stb.; 123.). S végül azzal is foglalkozik a szerző az összegzésében, hogy a filoxéravész következményeként a vizsgált 30 év alatt nemcsak az alkalmazkodás és a fajtaváltás következett be, hanem sor került egy új technológia létrehozására, sokkal modernebb lett a szakigazgatás, vagyis a filoxéravész alatt sor került a szőlő- és bortermelő ágazat megújulására.

Beck Tibor munkája a filoxéravész lefolyásának és gazdasági következményeinek első részletes feldolgozása. Szűkebb témájában a szerző nagy magabiztossággal mozog. Forrásainak elemzése szakszerű, a belőlük kiolvasott korabeli valóság reálisnak tűnik. Egy keveset ront a munkán, hogy némileg elnagyolt az országos gazdasági háttér bemutatása, s egy-két intézkedés megértéséhez komoly gazdaságtörténeti háttérismeretek kellenek. Előfordul, hogy ismétlődnek mondatok, félmondatok (lásd például a mű első felében a Keleti munkájára való megjegyzések, Vác szerepe, Herman Ottó fellépése stb.), s ez azért már néha feltűnő. Egészében véve azonban úgy véljük, hogy a magyarországi gazdaságtörténet sokat gazdagodott a filoxéravész 30 éves történetének bemutatásával. A munka érdemben gazdagította az eddig is színvonalas kötetekből álló *Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok* sorozatát.

Kaposi Zoltán